

John Frederick Lewis (1805-1876)'in bir tablosu

Tarih Üzerine Notlar

Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ*

Atıf/©: Söylemez, Mehmet Mahfuz, (2007). Tarih Üzerine Notlar, *Milel ve Nihal*, 4 (3), 9-17.

Özet: Birbirinden farklı durumlar için kullanılan tarih kavramı hem geçmiş hem de tarih ilmini ifade eder. Tarihin sadece düne değil bugün ve yarına bakan yüzü de vardır. Kalıtların yorumlanmasıyla ilerleyen tarih ilmi ise, bu gün yapılan bir inşadır. Bu inşayı yapan tarihçi, tarihselliğine tutuklu olduğu için mutlak bir nesnellikten bahsedilemez. Tarihinin objektifliği veriye karşı dürüstlüğünü ifade eder.

Anahtar Kelimeler: Tarih, tarihçi, tarihsellik, inşa.

I

Tarih kavramı, bir taraftan geçmişteki bir noktayı, kısa bir zaman aralığını veya bu zaman aralığında meydana gelen tikel hadiselerle sebep sonuç ilişkisi içerisinde birbirine geçen halkalardan oluşan ve dünden başlayarak geleceğe doğru akan devasa bir örüntüyü ifade eder. Diğer taraftan söz konusu yapıyı inceleyen ilim dalı yani tarih ilmi için de kullanılır. Tarihi “geçmişin olayları ile geleceğin derece derece ortaya çıkan amaçları arasında bir diyalog” şeklinde tanımlayan Carr (E.H.Carr, 1991, 146), bu örüntünün geçmişte ne oldu? sorusunun cevabına sahip veya dün ile ilgili merakımızı tatmin etmek için ilgilendiğimiz bir alan olmaktan öte bir şey ol-

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

duğuna dikkatimizi çekmekte, birden fazla yönü veya çehresinin varlığına işaret etmektedir. Bir bireyin doğum tarihi, bir hadisenin meydana geldiği tarih, bir savaşın cereyan ettiği tarih, bir toplumun oluşum ve gelişim tarihi veya bir devletin kuruluş, yükseliş ve yıkılış tarihi, bu yönlerden sadece bir tanesine, yani dün ile ilgili olan kısmına işaret etmektedir. Oysaki tarihin bir de bugün ve yarına bakan yüzü vardır. *“Bir toplumun geleceğini belli bir doğruluk derecesi ile önceden görmek imkânsızdır. Çünkü bir toplumun geleceği önceden belirlenemez ve çeşitli dış etkenlere bağlıdır. Ancak geçmişin incelenmesi, toplumun ilerleyeceği yön hakkında bir fikir verir”* (Özbaran, 1997, 16), diyen Firuz Ahmed’in de işaret ettiği gibi, henüz biçimlenmiş bir tarih olan bugün, “dünün” içerisinden süzülerek geldiği için, tarihle irtibatlı olup bir taraftan dünün rengini taşıırken, diğer taraftan da yarının kodlarını içermektedir. Bu anlamıyla “hali hazırın” anahtarına sahip olan tarihe, zorunlu olarak geleceğe doğru akan yazgı veya ilerledikçe gelişen tin ya da eskilerin ifadesi ile küllî akıl diyebiliriz.¹

Tarihin öznesi olan insanın, söz konusu devasa örüntüden aldığı ödünç bilgilere veya kendisine aktarılan tecrübeye kendi deneyimlerini de katarak “şimdi”yi yaşayıp, “yarın” için planlar kurabilir hale gelmesi onu aynı zamanda tarihin bir nevi nesnesi haline de getirmektedir. İnsanın varoluşsal olarak büyük ölçüde düne bağlılığı, geçmişi göz önüne alarak yaşama durumunda oluşu, kendisinin de tarih tarafından üretildiğinin bir kanıtı olarak zikredilmiştir. Nitekim Dilthey, Nietzsche hakkında *“Nietzsche kendi yalnız derin düşünme olanağını, başlangıçtaki doğayı ve kendi tarih dışı varlığını boşuna aradı. Derisinin bir katmanını, sonradan diğerini soydu. Ama geriye ne kaldı? Yalnızca tarihsel olarak koşullanmış birey... Onun hangi insan olduğunu sadece tarihi anlatır.* (Meyerhoff, 67) diyerek insanı üretenin, onu koşullandıranın tarih olduğunu; tarihten yalıtık bir şekilde varlığını sürdüremeyeceğini ifade etmektedir. Öyleyse tarih ile insan ilişkisi çift yönlü işlemektedir. Tarih bir taraftan insan ürünü bir alan iken, diğer taraftan ürünü olduğu

¹ İdealist söylem, aklın dünyaya ve tarihe egemen olduğunu ve onu bildiğini iddia etmiştir. Oysaki akli tarihten salıtk olarak düşünmek mümkün değildir.

insanı biçimlendiren, şekillendiren, dönüştüren dinamik bir yapı halindedir. İnsanın, gelişim sürecinin tamamı diyebileceğimiz “tarih”i devralabilmesi, onu diğer canlılardan ayıran en temel farklılık olup, kendisini tarih karşısında edilgenlikten, etken durumuna yükseltmektedir. “Umran”, tarih devralan ve devreden hadari birey tarafından kurulduğu için bu birey daha önce devraldığı öğeleri kendinden sonraki nesillere devrederek bir medeniyet kurar veya kurulmuş olan medeniyetin bekasını sağlar. Tarih devralmayan, hatta tarihin kenarında duran bedevi ise hayatta kalma mücadelesi veren diğer canlılar gibi doğa veya yaşam alanını istila eden sair canlılarla mücadele ile uğraştığından tarihte/medeniyette özne durumuna yükselemez.

Bu nedenle, kimi tarih filozofları, dünde kalmaya mahkûm olan, bugün ve geleceğin oluşumunda pay sahibi olmayan tikel hadiselerin tarih ilmi içerisinde değil de edebiyatın bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir (bkz. Meyerhoff, 71). Tarihin bağımsız bir ilim olup olmadığı tartışması da aslında kısmen bununla ilintilidir.²

Görüldüğü gibi tarih, sadece dünde cereyan eden hadiseler alanı değil, insanın kendisini gerçekleştirdiği alan şeklinde kendisini göstermektedir. Zaten tarihin amacı da insanın kendisini, yani tabiatını tanıması değil midir? Kişinin kendisini tanımasından kasıt da yalnız kişisel özelliklerini tanıyıp, kendisini diğer insanlardan ayıran sıfatların farkına varması değil, insani doğasını kavramasıdır. Aslında kendini bilmek, insan olmanın ne demek olduğunu bilmektir, başka hiç kimse değil de *ben* olmanın ne demek olduğunu bilmektir, başka hiç kimse değil de *ben* yapabileceğini bilmektir; hiç kimse ne yapabileceğini, geçmiş referans almadan

² Yunan filozoflarından Aristo da bu konuya değinmekte, tarihin edebiyatın bir parçası olduğunu, ilim dalı olmadığını savunmaktadır. Aristo çizgisini takip eden erken dönem İslam filozofları da tarihi bir ilim dalı olarak kabul etmemektedirler. Tarih felsefesi ile ilgilenen Ömer Ferruh da tarihi, felsefenin bir alt dalı olarak kabul etmekte, onun hadiseler arasında irtibat kuruyor ise bir bilim, değilse edebiyatın bir parçası olduğunu söylemektedir. Ona göre tarih sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ele alındığı sürece bilimsel olabilir. (Ömer Ferruh, *Tarihu Sadri'l-İslam ve Devleti'l-Ümeviyye*, Beyrut 1972, 11-12).

bilebilecek durumda olmadığından, yapabilecekleri konusunda tek ipucu, yapmış olduklarıdır.

Öyleyse tarihin değeri, insanın ne yaptığını, böylece ne olduğunu bize öğretmesiyle ilgilidir (Collingwood, MEB, 106-109). Bir başka ifade ile insan, kim olduğunu, ne yapabileceğini, gücü ve yetisinin sınırlarının ne olduğu sorusunun cevabını toplumdan elde eder. Zira toplumsal olan her hadise tarihseldir.

Benzer düşünceleri savunan kadim irfanî geleneğimiz, bununla da yetinmeyerek, insanı bilmeden Marifetullah'a, yani tanrı bilgisine de ulaşamayacağını iddia etmekte ve bunu "*özünü tanıyan rabbini tanımış olur*" özdeyişi ile formüle etmektedir. Bu geleneğe göre, birbirine geçen ve ilkinden sonuncusuna teselsül yolu ile ulaşılan halkaların sonucusu ve en değerlisi olan tanrı bilgisi (marifetullah) tarihin içerisinde kendisini açınlar ve bu bilgiye tarih içinden ulaşılabilir.

II

Tarihin bu günkü insanın sırtına yüklediği sepetin içerisinde her zaman iyi örnekler bulunmaz, kötü örnekler de yer alır. Hatta zaman zaman büyük bir kambur dahi yükleyebilir. Atalarının yaptıkları olumsuz onca suçun evlatlarına mal edilmiş olması böyle değil midir? Amerika kıtasında Kızılderililere; İkinci Dünya Savaşı esnasında Almanya'da Yahudilere veya Ruanda'da Fransızlar tarafından yerli halka uygulanan soykırım, bu gün bu ulusların evlatları için, dünden devraldıkları büyük bir kamburdur. Onlar bu suçu kendileri işlemeseler de, dünü sırtlarında taşıdıkları için bu suçun muhatapları görülmektedir. Öyleyse dünden başlayıp yarına doğru akmakta olan bu devasa tarih ırmağının içerisinde hem iyi hem de kötü yer almaktadır. Tarihin tekerrür edeceğini savlayan anlayış, bu ırmağın içerisindeki iyileri imgelemenin mümkün olduğunu iddia ederken; tarihin tikel hadiselerden oluştuğuna inananlar, tikel hadiselerin tekrarının mümkün olmadığı bilincinden hareketle tarihsel hadiselerin biricikliğinde ısrar ederek tekerrürü reddetmektedirler. Doğrusu tekerrür olarak düşünülen

hadiseler dahi aslında öyle görünseler de yekdiğerinin aynısı değil, biriciklik karakterleri yanında benzerlik arz eden hadiselerdir.

III

Tarihin bir diğerk anlamı ise, dün olan, dün de oluşan hadiseleri inceleyen ilim dalı yani historiographydir. Bu anlamı ile tarih, yenedir, moderndir ve bu gün ile ilgilidir. Zira onu vücuda getiren tarihçi, bu günde yaşamakta, geçmişten, kendi yaşadığı tarihselliğe ulaşan bir kaynağı kullanarak içinde bulunduğu çağa ait bir inşa gerçekleştirmektedir.

İnşa faaliyetine, kendisine ulaşan kalıtı en ince tetkik ve tahkikten geçirip, ele almak istediğı döneme aidiyetini kanıtladıktan sonra başlamak durumunda olan tarihçi, şayet böyle yapmazsa tarih ilminin iki temel olmazsa olmazı olan “kalıtı sadakat” ve “okura saygı” ilkelerinden uzaklaşmış olur. Zira dünün tamamına ulaşamayacağıının, onu kuşatmasının mümkün olmadığıının, kullandığı veri veya kaynağın, devasa bir zaman diliminin küçücük bir parçası olduğunun bilincinde olarak, elde ettiği bu kanıtla, geçmişi anlamaya çalışmaktadır. Halkın’ın da dediğı gibi “doğrudan olguların kendisine ulaşmayan, onları vesikalar çerçevesinde yakalamaya” çalışan tarih yazıcılığı kanıtların yorumlanmasıyla ilerler. (Leon-E. Halkın, 1989, 4) Kanıt, burada, tek tek belge diye adlandırılan nesnelerin toplu adıdır. Belge de, tarihçinin anlatısını kurarken elinde var olan, onun üzerinde düşünerek geçmiş olaylarla ilgili sorularına yanıt bulmasını sağlayan türden belgedir. Yani, tarihsel işlem ya da yöntem, temelde, dünden, bu güne ulaşan kanıtları yorumlamaktan oluşur (Collingwood, MEB, 106-109) Yorum ise, bilindiğı gibi düne ait olmaktan daha çok bu güne aittir; bu güne dair bir inşa ihtiyacının tarihsel bir veriye dayanarak gerçekleştirilmesidir.

Tarih yazıcısı bu kanıtları kullanarak dünü bu günde anlamaya veya dünü bugünde inşa etmeye çabalarırken oluşturduğu anlatısını iki ayrı tarzda kurmak durumundadır. Bunların ilkinde belgebilgi tarihçiliğı (rivayetçi tarihçilik), ikincisine ise yorumcu tarihçi-

lik (neden-nasilci tarihçilik) denilir. Belge-bilgi tarihçiliğinde, dünden bu güne ulaşan veri hiçbir öznel ameliyeye tabi tutulmaksızın, daha doğru bir ifade ile anlama gibi bir çaba harcanmaksızın olduğu gibi aktarılır, yorumcu tarihçilikte ise tarihçi, dünden intikal etmiş olan veriyi anlamaya ve anladığını da aktarmaya gayret eder. Hatta Dilthey *“tarihi olgular, devamlı olarak yorum bağlamında görülür, yorumlama yapmaksızın anlatmak yoktur ve kuralsız yorum yoktur”* diyerek tarihin bu ikinci tarz tarih olduğunu, ilk tarzın ise tarih olmadığını söylemektedir. Doğrusu, tarihçinin hiçbir tarihsel veriyi yorumsuz aktarmadığı, bu verileri kafasındaki büyük hikâyenin doğrulayıcı verileri olarak seçerek getirdiğidir. Bu nedenle objektif bir tarihten söz edilemez.

Tarihçilerin önemli bir kısmı, tarih ilminin kalıtları yorumlayarak ilerlemesi gerektiğini kabul etmekle birlikte yorum yapılırken nereden hareket edilmesi gerektiğinde farklı düşünmektedir. Bunun üzerine kafa yoranlardan biri olan İbn Haldun, *“Dün bu güne suyun suya benzemesinden daha fazla benzemektedir”* deyip, kalıtların yorumlamasında tarihçinin yaşadığı tarihsellikten hareket edilmesi gerektiğini önermektedir. Bugünü dünün aynası olarak gördüğü anlaşılan İbn Haldun, dün bugünü oluştururken, bugünün de dünü tanımamıza, onu anlamamıza hatta algılamamıza olanak sağladığı kanaatinde olup, önce bu güne nüfuz edilmesi, buradan hareketle de dünün izah edilmesi gerektiğini söylemiş olmaktadır.

Benzer bir öneri, Annales Okulu mensuplarından gelmektedir. Onlar da çağdaş insandan hareket edilmesi gerektiğine inanırlar. Onlara göre insanın psişik yapısı her çağda aynıdır, değişmez. Tarih de insan ürünü bir alan olduğuna göre dünü anlamaya çalışırken onu üreten insandan hareket edilmesi gerekir.

IV

Yukarıda tarihin, verilere dayalı olarak tarihçi tarafından inşa edilen bir alan olduğunu söylemiştik. İşte tam burada nesnellik ve öznellik sorunu gündeme gelmektedir.

Bilindiği gibi her tarihçi, anlama konusu olan “geçmiş” belli bir tarihin içinden, belli bir bakış açısıyla bakar, bu bakış açısından kurtulamaz. Dahası bu bakış açısından kurtulmaya çalışmak, doğasından kurtulmaya çalışmak gibidir. Her tarihçinin çalışmasında öznel öğeler vardır; oluşturduğu yapıt, içinde bulunduğu zaman ve mekânın izlerini taşır. Zaman ve mekândan bağımsız bir nesnellik tasavvuru gerçek dışı bir soyutlamadır. Bizler kendi öznelliğimiz ile veriye gider, onlara bir takım sorular sorar, cevaplar alırız. Sorduğumuz sorulara aldığımız cevap veya cevaplar bizim bizzat kendimizin veriden intaç ettiğimizdir. Aslında her sorunun cevabının kendinde mündemiç olduğu gerçeğinden hareketle tarih diye ortaya koyduğumuz şeyin büyük oranda kendi verdiğimiz cevaplar olduğunu söyleyebiliriz. Her bir tarihçi ayrı bir dönemin insanı olduğu için farklı bir tin tarafından kuşatılmıştır, dolayısıyla zihnindeki sorular da mutlaka farklıdır. Soru farklı olduğu için cevap da farklı olacaktır. Öyleyse veri, sahîh olsa ve anlatıya konu olan tarihsel evreden günümüze geldiği ispatlansa dahi, tarihçinin öznelliğine maruz kalmaktadır. Dolayısıyla ona dayanılarak kurulan anlatı tamamen tarihçinin zihin dünyasında cereyan etmekte olup kendi kurgusudur. Bu durumda mutlak nesnellikten bahsetmek imkân dâhilinde değildir.

İnsan kendisini, doğasını, zaaflarını tanıdıkça, yani tarihsel bir mahiyet olduğunun bilincine vardıkça objektiflik konusunda daha ciddi bir mesafe almış olur. Öyleyse tarihçi tarih bilincine bağlı olarak diğer bilim adamlarından daha farklı bir tarafsızlık bilincine sahip olmalıdır. Tarihçinin yaptığını bir ressamın yaptığına benzetebiliriz. O, kendi tarihselliğine rağmen, geçmişin şahidi olan delilden hareketle dünü anlamaya ve aslına uygun bir şekilde çizmeye çalışıyor ise bu anlama çabası onun objektifliğin peşinde olduğunu ifade eder. Tarihsel veriler nesnel bilgiler sunmadıklarından aynı veriyi kendi tarihselliğine tutuklu her bir tarihçi çok farklı şekilde kullanıp, birbirinden oldukça değişik inşalar veya çizimler gerçekleştirmesine rağmen yine de tarafsızlık ideallerini sürdürebilir (pekâlâ tarafsız olabilirler). Örneğin Osmanlı imparatorluğunun çöküşünü ele aldığımızı varsayalım. Asırlarca tarih

sahnesinde kalan bu devletin yıkılışını, kimi tarihçiler dışsal etkenlere, kimisi ise içsel öğelere bağlamakta ve birbirinden değişik sonuçlara varmaktadırlar. Oysaki her iki grup da aynı vesikalari veya aynı verileri kullanmaktadır. Bu durum Ranke'nin o meşhur "tarihçinin tarafsız bir izleyici ve gerçekte olan bitenin nesnel kaydedicisi" olduğu savının, (Hans Meyerhof, 2006, 40) bir varsayım olmaktan öteye gitmediğini göstermektedir.

Bunun nedeni her tarihçinin ayrı bir tarihsel tecrübeye sahip olmasından başka bir şey değildir. Dolayısıyla her tarihçi kendi donanım ve deneyimiyle, kendi tarihselliği bağlamında "veri"yi anlamaya çabaladığından farklı sonuçlara ulaşmaktadır ki bu son derece doğal bir durumdur. E.H.Carr'ın da ifade ettiği gibi tarihçi de netice itibarıyla kendi tarihselliğini yaşayan bir insandır ve kendisini oluşturan şartlardan tamamen kopamayacaktır. (Edward Hallet Carr, 1996, 17)

Burada verinin mekân ile maluliyetine de değinmeden geçmeyelim. Zira tarihsel veri ile tarihi anlatının ikisinin de mekânla ciddi diyalogu vardır. Tarihsel veri –bu veri ne olursa olsun- insani bir kalıt olup bir mekâna aittir ve o mekânın izini taşımaktadır. Dünden bu güne gelirken, üretildiği mekânın rengini de beraberrinde getirir. Onu tahlil eden tarihçi de bir mekâna aittir. Onu tahlil ederken içinde oluştuğu mekândan bakar. Dolayısıyla bir kaynak, anlatıya dönüşürken iki kez mekân ile ilgili okuma ve değerlendirmeye uğratılır.

Bu nedenle objektiflik aslında ve sadece tarihçinin kanıta karşı dürüst davranmasını ifade etmelidir. Söz buraya gelmişken her tarihçinin kanıta karşı dürüst davranmadığını, tarihi bir ideolojik alan olarak gören bireylerin de bulunduğunu bunların apokrif malzemedan yararlanarak tarihin mecrasını değiştirmeyi tasarladıklarını da bir kez daha hatırlatmanın yerinde olacağını düşünüyoruz.

Sonuç olarak salt geçmişte cereyan eden hadiseler alanı olmayan tarih, insanoğlunun kendini gerçekleştirme serencamını ifade

etmesinin yanı sıra bu serencam esnasında ürettiği tikel hadiseleri de konu edinir. Bununla birlikte bu tikel hadiselerin bilimsel bir alan olan tarihin mi, yoksa sanatsal bir alan olan edebiyatın mı parçası olduğu ihtilafli bir konudur. Tarihi hadiseleri inceleyen tarihçinin kendisi de tarihten yalıtık bir varlık olmadığından, onun tarafından inşaaya maruz kalan dün bilgisi bize pozitivist empiristlerin iddia ettikleri mutlak nesnelliği sunmaktan uzaktır. Dolayısıyla tarihçilerin ürünü olan çalışmaların hiç biri mutlak dünü yansıtmayıp, onun ele aldığı tarih dilimi hakkında göreceli kanaatlerini ifade eder. Bu nedenle her hangi bir tarihsel kesitte gerçekleştirilen bir tarih yazımını, incelediği tarihsel kesitten daha çok yazıldığı tarihsel kesitin tarihi olarak okumak gerekir. Elbette kendisinin de yepyeni bir tarih yazdığının bilincinde olarak.

Kaynakça

- Hans Meyerhoff, *Zamanımızda Tarih Felsefesi*, (trc. Abdullah Şevki), İstanbul 2006.
 Salih Özbaran, *Tarih, Tarihi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
 Ömer Ferruh, *Tarihi Sadri'l-İslam ve Devleti'l-Ümeviyye*, Beyrut 1972.
 Leon-E.Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, (trc. Bahaeddin Yediyıldız), Ankara 1989.
 Robin George Collingwood, "Tarih Nedir" (trc. Akşit Göktürk) (MEB, Üç Aylık Dergi, Yıl:1, Sayı:1, s. 106-109).
 Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, (trc.Misket Gizel Gürtürk), İstanbul 1996.

Notes on History

Citation/©: Söylemez, Mehmet Mahfuz, (2007). Notes on History, *Milel ve Nihal*, 4 (3), 9-17.

Abstract: The concept of history which is used for different contexts expresses both past/history and the knowledge of history. Its context includes not only the past/yesterday but also today and tomorrow. History which grows up by interpreting of inheritance is in fact a construction carried out today. It is not possible to talk about that historian who carries out this construction has an absolute objectivity since he/she has strictly dependant on his/her historicity. However, the objectivity of a historian stresses his/her honesty for the data.

Keywords: History, historian, historicity, construction.

